

The model of popular governance based on the experience of Jihad of Construction

seyed Mahdi seyed Mohseni Baghsangani ¹

Abstract

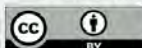
The main problem of this research is extracting a theoretical model to explain the phenomenon of popular governance based on the experience of constructive jihad. The study population of this research was activists and activists with a long history of construction jihad who had enough familiarity and lived experience in construction jihad. The purposeful sampling method and the research sample were determined according to the theoretical saturation of the data in the qualitative research, and therefore, 15 research interviews were conducted. The grounded theory method was used in data analysis using MAXQDA 2018 software. The findings of the research are: The main category was "unity and complete unification of people with the process and components of governance". The active cause of the "divine and sanctification of the governance process" and the intervening conditions in this model was the centrality of the relationship between Imam and Ummah in society, a relationship based on trust and the role of merely facilitating governance (instead of tenure) in governance. The basis for the realization of this phenomenon was the society's religious culture, revolutionary and spiritualist human forces, an organization with a justice-seeking culture and a human-centered structure as background conditions. The strategies, which are the answers given to control, manage and deal with the main phenomenon, include council-oriented, bottom-up management, field decision-making, people's satisfaction as the focus of targeting and learning during operations. Breaking the deadlock and as a result growing at an astonishing speed, freeing people's capacities and resources and training a generation of efficient managers is one of the consequences of popular governance.

Keywords: Popular governance, Jihad of Construction, grounded theory.

1. Corresponding Author: Researcher, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran.

1smsmb@gmail.com

Cite this Paper: seyed Mohseni Baghsangani' M . Basics of governance of the basic people from Imam Khomeini's point of view with emphasis on the field of education. Interdisciplinary studies of Islamic Revolution Civilization. , 7(2), 57-83.

الگوی حکمرانی مردمی بر اساس تجربه جهاد سازندگی

سید مهدی سید محسنی باغسنگانی¹ ID

۷

سال دوم
پاییز ۱۴۰۲

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۱/۲۶

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۵/۲۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۱۷

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۶/۱۷

صص: ۱۳۴-۱۱۵

شاپا چاپی: ۸۹۰-۲۹۸۰
الکترونیکی: ۱۶۸۵-۲۸۲۱

1smsmb@gmail.com

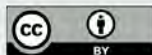
۱. پژوهشگر، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

استناد: سید محسنی باغسنگانی، سید مهدی. الگوی حکمرانی مردمی بر اساس تجربه جهاد سازندگی، (۳)۷، ۱۳۴-۱۱۵.

DOR:

© نویسنده گان

ناشر: دانشگاه جامع امام حسین (ع)

این مقاله تحت لیسانس آفرینندگی مردمی (Creative Commons License-CC BY) در دسترس شما قرار گرفته است.

مقدمه و بیان مسئله

متأثر از وقوع انقلاب اسلامی در ایران نهادهای متعددی از دل نیازهای جامعه مبتنی بر ظرفیت‌های مردمی ایجاد شد. اگرچه به مرور زمان هر کدام از این نهادها سرنوشت متفاوتی پیدا کردند و برخی منحل شده یا در نهادهای سابق ادغام شدند؛ اما این موضوع از اهمیت بازخوانی تجربه انقلاب اسلامی در تأسیس نهادهای انقلابی مبتنی بر استفاده از ظرفیت‌های مردمی چیزی نخواهد کاست. امروز نیز یکی از اصلی‌ترین نیازهای جامعه اسلامی تمرکز بر راه‌های استفاده از ظرفیت‌های مردمی در حل مشکلات است. رهبر انقلاب حضرت آیت‌الله خامنه‌ای ضمن اشاره به سابقه کشور در استفاده از ظرفیت‌های مردمی بر مطالعه و شناسایی راه‌های استفاده از این ظرفیت تأکید می‌فرماید: "من همین‌جا به مسئولین محترم، به صاحب‌نظران اقتصادی، به کسانی که علاقه‌مند به سرنوشت کشورند توصیه می‌کنم بنشینند راه‌های مشارکت عموم مردم در مسائل اقتصادی را پیدا کنند." (خامنه‌ای، ۱۴۰۲)^۱ از سوی دیگر امروز و برای طراحی راهکار و پاسخ به مسائل و مشکلات عمومی حکومت (نظیر فساد، تورم، ناکارآمدی و...) علاوه بر ترجمه و استفاده از تجربیات جامعه جهانی؛ توجه به تجربه زیسته جامعه ایرانی و سابقه تاریخی کشور می‌تواند مسیر تازه‌ای را در مقابل پژوهشگران مسائل عمومی ایجاد کند.

مقوله حکمرانی به صورت عام و مفردات زیر مجموعه آن نظیر حکمرانی خوب و حکمرانی مردمی و... حوزه‌های مطالعاتی هستند که در چند دهه اخیر در رشته‌های مختلف دانشگاهی اعم از علوم اقتصادی، علوم سیاسی، علوم اجتماعی و... برای پاسخ به این مسائل و نیازهای تازه حکومت‌داری در عصر جهانی شدن مطرح شده است. اگر چه تا رسیدن به یک جمع‌بندی جامع و نهایی در خصوص مفهوم وارداتی "حکمرانی" همانند سایر مفاهیم غربی (نظیر توسعه، دموکراسی و...) نیاز به مطالعات و تأملات بیشتر در خود این مفهوم و نسبت آن با جامعه ایرانی و

۱. یکی از اشکالات مهمی که ما داریم، این است که روی راه‌های مشارکت مردم فکر نکرده‌ایم. من همین‌جا به مسئولین محترم، به صاحب‌نظران اقتصادی، به کسانی که علاقه‌مند به سرنوشت کشورند توصیه می‌کنم بنشینند راه‌های مشارکت عموم مردم در مسائل اقتصادی را پیدا کنند. هر جا مردم وارد شده‌اند ما پیشرفت کرده‌ایم. در دفاع مقدس مردم وارد شدند، ما پیروز شدیم؛ در مسائل سیاسی کشور مردم هر جا وارد شدند ما پیروز شدیم؛ در مسائل اقتصادی هم همین‌جور است؛ [اگر] مردم وارد بشوند، آحاد مردم وارد بشوند، ما پیروز خواهیم شد، موفق خواهیم شد؛ منتها مردم چه جور وارد بشوند. (خامنه‌ای، ۱۴۰۲/۰۱/۰۱ بیانات در اجتماع زائران و مجاوران حرم مطهر رضوی)^۱.

مطالعه سایر نهادهای مردمی و انقلابی برای رسیدن به چهارچوب نهایی است. اما در این مقاله با بازخوانی تجربه تأسیس یکی از نهادهای انقلابی یعنی جهاد سازندگی از منظر مؤلفه‌های حکمرانی مردمی تلاش شود تا چارچوب مفهومی برای تبیین حکمرانی مردمی ارائه شود. سؤال اصلی در این پژوهش تبیین چارچوب مفهومی است که بتواند مؤلفه‌های حکمرانی مردمی را در تجربه جهاد سازندگی تبیین نماید.

مبانی نظری

واژه یونانی Kubernan که هدایت یا اداره کردن را افاده می‌کند، ریشه اصطلاحی واژه حکمرانی است که افلاطون در تشریح طراحی نظام حکومت (System Of Rule) از آن استفاده کرده است. ریشه واژه Gubenare در لاتین قرون میانه نیز همین اصطلاح بود که در معنای لاتینی نیز قانون‌گذاری یا راندن یا هدایت کردن معنا می‌دهد. این واژه در فرهنگ فشرده آکسفورد هم معنا با واژه حکومت (Government) شرح شده است. در اینجا حکمرانی «عمل (act) یا روش (Manner) حکم‌راندن (Governing) و همچنین اداره (Office) یا وظیفه (Function) حکم‌راندن است». حکم‌راندن به معنی «حکم‌فرمایی یا کنترل کردن با استفاده از اختیار و همچنین بودن در حکومت» است. (هداوند، ۱۳۸۴: ۵۳)

از منظر اصطلاحی، اصطلاح حکمرانی تا پیش از دهه ۱۹۹۰ میلادی در معنایی مشابه حکومت استفاده می‌شد اما بتدریج استفاده از این لفظ در معنای تازه از دهه ۱۹۹۰ شروع شد. (زاهدی و همکاران، ۱۳۹۱: ۳۱). یکی از تحولاتی که در طرح معنای تازه حکمرانی تأثیرگذار بود پایان جنگ سرد و تغییر دیدگاه‌ها نسبت به حضور دولت در اقتصاد و جامعه بود. در دوران پس از جنگ سرد فی‌الجمله پذیرفته شده بود که کارایی و اثربخشی دولت همراه با حجم کوچک بدنه بروکراسی نیاز جدید جامعه است. در این مرحله تمرکز بر فرآیند حکمرانی به معنای رویه‌ها و ساختارهای منجر به تأثیرگذاری بیشتر با محوریت مفهوم حکمرانی خوب مورد توجه قرار گرفت (N.Botchway.2000.PP.1-2). حکمرانی یک سازمان یا یک اداره نیست و نیاز به مکان فیزیکی یا فرمانده‌ای مشخص ندارد بلکه حکمرانی از جنس فرآیند است که تصمیم‌گیری و اجرای تصمیمات را در میان بازیگران متعدد رسمی یا غیردولتی ممکن می‌کند (ابوالحسنی، ۱۳۹۱: ۱۰).

اصطلاح حکمرانی در برنامه‌های عمرانی سازمان ملل به معنی اعمال قدرت به منظور اداره کشور و در همه سطوح سیاسی اقتصادی به کاررفته است. در گزارش کمیسیون حکمرانی در سال ۱۹۹۵ حکمرانی ترکیبی از روش‌های فردی نهادی و خصوصی و عمومی است که در جهت اداره امور عمومی استفاده می‌شود. ماهیت حکمرانی فرآیندی است که شامل همه نهادهای رسمی و غیررسمی می‌شود تا از طریق آن فرآیند اقدام مشارکت‌جویانه را اتخاذ کند (unesap, 2023) بنابراین حکمرانی را می‌توان کنش، شیوه یا سیستم اداره دانست که در آن مرزهای بین سازمان‌ها و بخش عمومی و خصوصی در سایه یکدیگر محو می‌شوند. جوهره حکمرانی به وجود روابط متعامل بین و درون حکومت و نیروهای غیرحکومتی اشاره دارد (شیرعلی ۱۴۰۰: ۱۴).

همگام با مفهوم حکمرانی، طرح مفهوم "حکمرانی خوب" را شاهد هستیم که طرح این اصطلاح به مقدمه گزارش توسعه جهانی رئیس بانک جهانی منصوب می‌شود. در سال‌های بعد نیز نهاد بانک جهانی با انتشار گزارش‌های حکمرانی و توسعه، حکمرانی خوب را مهم‌ترین عامل توسعه اقتصادی مشخص کرد (هداوند، ۱۳۸۸: ۲۰) مسیر طرح ایده حکمرانی خوب از اسناد نهادهای مالی و پولی بین‌المللی، ابعاد تازه‌ای از نظریه حکمرانی را روشن می‌کند. در حقیقت نظریه حکمرانی پاسخی تکراری در پوششی تازه است تا در دل نظریه حکمرانی، الگویی از توسعه متناسب با اهداف سازمان‌های جهانی و با در نظر گرفتن ویژگی جهان امروز برای کشورهای در حال توسعه ارائه شود (سید محسنی، ۱۳۸۹: ۱۱۳). اینکه طرح نظریه از سوی نهادهای بین‌المللی هم‌زمان با کمک‌های مالی و فنی برای اجرایی شدن این مفهوم نظری اتفاق افتاد (قلی‌پور، ۱۳۸۷: ۷) می‌تواند موید خوبی برای این تحلیل باشد که از موضوع این مقاله خارج است.

مردمی‌سازی حکمرانی یا حکمرانی مردمی نیز یکی از مفاهیمی است که به تبع طرح و استفاده از اصل مفهوم حکمرانی خوب مورد استفاده کنشگران مختلف قرار گرفته است. در اسناد و مطالعات مربوط به حکمرانی خوب از یک چهارچوب مفهومی برای تبیین مؤلفه‌های حکمرانی خوب استفاده می‌شود. (unesap, ۲۰۲۳) که شامل موارد زیر است:

مشارکت، وفاق محوری، پاسخگویی، شفافیت، انعطاف‌پذیری، کارآمدی و اثربخشی، منصفانه و فراگیر، حاکمیت قانون.

مردمی‌سازی حکمرانی ریشه در مفهوم مشارکت از نظریه حکمرانی دارد در حقیقت حکومت‌های دموکراتیک به‌جای بروکراسی سنتی دولت‌محور از مدیریت مردم‌محور مشارکت‌جو استفاده می‌کنند.

حکمرانی مردمی حرکت در جهت جبران مشروعیت حاکمیت است در این مدل با کمک قالب‌های مختلف نظیر انجمن‌ها و گروه‌ها مشارکت مردم را می‌توان تعمیق داد تا حداکثر شهروندان در فرآیند سیاست‌گذاری مشارکت داشته باشند (BUA&BUSSU,2021: 718) مردمی‌سازی از مراتب و درجات مختلفی برخوردار است. در اولین گام حساس شدن مردم نسبت به اجتماع و گام بعدی آن آگاه شدن و اطلاع‌پیدا کردن نسبت به امر حکمرانی است، حق مردم بر اطلاع از اتفاقاتی که در جامعه می‌افتد در این مرحله مطرح می‌شود. سطح بعدی مردمی‌سازی، گرفتن مشاوره و اهمیت‌دادن به نظرات مردم است و سطح بالاتر نقش‌پذیری و ایفای نقش در کارهای اجرایی است (شیرعلی، ۱۴۰۰: ۱۸).

حکمرانی تلاش می‌کند تا مشارکت مستقیم شهروندان را نهادینه کند و تفاوت حکمرانی خوب با حکمرانی مردم‌سالار در این است که حکمرانی خوب بیشتر بر تصمیم‌گیری کارآمد و منافع کاربران خدمات تمرکز دارد؛ اما حکمرانی مردم‌سالار بیشتر بر حقوق شهروندی و عدالت اجتماعی تأکید دارد (BUA&BUSSU,2021: 731).

مردمی‌سازی حکمرانی به تلاش‌های جنبش‌های اجتماعی و نهادهای غیردولتی برای خلق فضاهای جدید مشارکتی در کلیه عرصه‌های حکمرانی اشاره دارد که این مشارکت منجر به تغییر و شکل‌دهی مجدد به رویه‌های حکمرانی می‌شود. مردمی‌سازی حکمرانی تلاش دارد قدرت عمومی را مجدداً سازماندهی نماید و از طریق طرح‌های مشارکتی نهادی که مردم‌محور است از تسلط نخبگان متنفذ محلی جلوگیری کند (شیرعلی، ۱۴۰۰: ۱۱).

به نظر می‌رسد با توجه با اینکه از عمر مفهوم حکمرانی به طور عام و حکمرانی مردمی به طور خاص مدت زیادی نمی‌گذرد، در خصوص تعریف و مفهوم و ابعاد حکمرانی مردمی هنوز وحدت نظر و اجماعی شکل نگرفته است. به‌عنوان مثال در برخی آثار حکمرانی مردمی معادل *Popular Governance* برداشت شده (میراحمدی ۱۴۰۲: ۴۹) در برخی دیگر *Governance Democratic* مورد توجه بوده (نصیری، ۱۴۰۰: ۳۱)، همچنین حکمرانی مردمی با *Peopleized*

Governance معادل سازی شده است (بشری، ۱۳۹۸: ۷) و می توان به این فهرست اصطلاحات participatory governance و democracy-driven governance را نیز افزود. که همین بررسی مختصر نیز نشان می دهد که استفاده از مفهوم حکمرانی مردمی در ابتدای راه است.

پیشینه پژوهش

پژوهش های انجام شده در این حوزه به دو دسته اساسی تقسیم می شود برخی از پژوهش ها بر موضوع حکمرانی مردمی تمرکز دارد و برخی دیگر با تمرکز بر جهاد سازندگی مطالعه این نهاد و استخراج دلالت هایی برای حکمرانی می پردازند.

در دسته اول یعنی مطالعات حکمرانی مردمی تا به حال پژوهش های اندکی صورت گرفته است. سهیلی در مقاله "حکمرانی اسلامی مردم پایه بر اساس مدیریت جهادی با تأکید بر بیانیه گام دوم انقلاب" نظریه مردم سالاری دینی را به عنوان محور طراحی حکمرانی اسلامی مبنا قرار می دهد. او با روش تحلیلی توصیفی در محورهای ساختاری، رفتاری و زمینه ای بر مدیریت جهادی تمرکز و تأکید می کند و کمتر متعرض حکمرانی مردمی می شود (سهیلی، ۱۴۰۰: ۱۰۷).

کاظمی در مقاله "چگونگی مردمی سازی حکمرانی در حوزه مدیریت شهری" به دنبال پاسخ این سؤال است که چگونه مشارکت شهروندان در حکمرانی هزینه های شهر را کاهش می دهد. او در نتیجه گیری با ارائه مدل سه گانه: شهر، شهروند و شهرداری تلاش می کند چگونگی حکمرانی شهری مردم پایه را توصیف کند (کاظمی، ۱۴۰۰: ۱).

میراحمدی در مقاله وقف و مشارکت در حکمرانی مردمی با روش توصیفی تحلیلی نشان می دهد که در نسبت بین وقف و حکمرانی مردمی در سه زمینه حق مشارکت مردم، قلمرو مشارکت و تداوم مشارکت نسبت معناداری وجود دارد. از نتایج این پژوهش ارائه یک الگوی پیشنهادی است که در چهار ویژگی حکمرانی مردمی: مستقل بودن، مدنی بودن، غیرانتفاعی بودن و داوطلبانه بودن تبیین می شود (میراحمدی، ۱۴۰۲: ۶۶).

شیرعلی در مقاله "مفهوم شناسی مردمی سازی حکمرانی" در صدد است تا با مرور ادبیات حوزه حکمرانی مردمی، این مفهوم را از ابعاد مختلف مورد تحلیل و بررسی قرار دهد. در این

تحقیق حکمرانی مردمی در مدلی با سه مؤلفه مشارکت و درگیر کردن مردم، برابری و سازمان‌های غیردولتی و مردمی تبیین می‌شود.

ابوالحسنی در پژوهش حکمرانی مردم‌سالارانه از منظر دموکراسی به حکمرانی می‌پردازد و در پاسخ به این سؤال که حکمرانی مردم‌سالارانه چیست؟ و کارکرد آن در جوامع دموکراتیک چه باید باشد، ضمن بررسی مؤلفه‌های جهانی حکمرانی خوب بر دو مؤلفه ارائه خدمات و حاکمیت قانون تأکید می‌کند. (ابوالحسنی، ۱۳۹۱: ۱۴)

در دسته دیگر مطالعاتی است که بر جهاد سازندگی و استخراج الگوهایی مردم پایه از تجربه جهاد تمرکز دارد.

اصلی پور در مقاله تبیین ابعاد و مؤلفه‌های الگوی مدیریت جهادی با استفاده از روش داده بنیاد الگویی متشکل از: عمل صالح مشارکتی، ماهیت نهادی سازمان، ایستادگی پای رهبر، تعهد حاکمیت سنن الهی و اعتماد به نفس نهادی را به عنوان الگوی مدیریتی مستخرج از فعالیت‌های جهادی تبیین می‌کند. (اصلی پور، ۱۳۹۶: ۴۲۷)

ظهوریان در مقاله شناسایی مؤلفه‌های فرهنگ سازمانی جهادی با تکیه بر تجربه مدیران جهاد با استفاده از تحلیل مضمون به نتایجی شامل: دین محوری، سبک زندگی دینی، فرهنگ متعالی کار، همکاری و مشارکت و مردم مداری به عنوان مؤلفه‌های فرهنگ سازمانی جهادی اشاره می‌کند (ظهوریان، ۱۳۹۷: ۱۴۷)

روح‌اللهی در الگوی شکل‌گیری نوآوری اجتماعی در جهاد، جهاد سازندگی را به مثابه یک نهاد نوآور اجتماعی در نظر گرفته و فرآیندی که با "ایجاد اضطراب محرک بر محوریت ولی" شروع شد و با "شکل‌گیری اولیه مبتنی بر نیت‌مندی جهادی و تربیت نوین اسلامی" ادامه یافت و بر بستر "ساختاری جهادی" و در محیط و فرهنگی با "کنش جهادی" توسعه و قوام پیدا کرد و در نهایت موجب "بسیج عمومی و احیای فرهنگ یاریگری" به منظور رفع نیازهای جامعه توسط آحاد مردم شد را الگوی نوآوری اجتماعی در جهاد معرفی می‌کند (روح‌اللهی ۱۳۹۷: ۹۱).

قائده‌علی در فرهنگ سازمانی حاصل از مدیریت جهادی؛ مطالعه موردی جهاد سازندگی در دفاع مقدس با مطالعه فرهنگ حاکم در جهاد سازندگی به عناصر ایمان، معنویت، آرمان‌گرایی و داشتن اهداف بلند و مقدس؛ زیر پانهادن فرهنگ مادی و مادی‌گرایی و در نتیجه خدمت به مردم،

جوشش و تحرک ذاتی، ناخالص، ایثار، تعاون و تالش، تعهد، سادگی، پرهیز از اسراف، مشورت، مشارکت، سخت کوشی، حضور در مناطق محروم، جسارت، خطرپذیری به عنوان مؤلفه‌های فرهنگ جهادی اشاره می‌کند (فاند علی، ۱۳۹۳: ۶۳).

همان‌طور که بررسی فوق نشان می‌دهد از آنجا که ادبیات حکمرانی مردمی به تازگی در حال طرح در سطح جوامع آکادمیک است، در خصوص ارائه چارچوبی برای حکمرانی مردمی که مبتنی بر ویژگی‌های بومی جامعه ایران باشد، تحقیقات چندانی صورت نگرفته است. از سوی دیگر اگر چه جهاد سازندگی به عنوان نهادی انقلابی همواره مورد توجه جامعه علمی بوده و به مردم‌محور بودن این نهاد در تحقیقات مختلف اشاره شده است؛ اما تحقیقی از این جهت که حکمرانی در جهاد چطور مبتنی بر مردم صورت می‌گرفته تا به حال صورت نگرفته است.

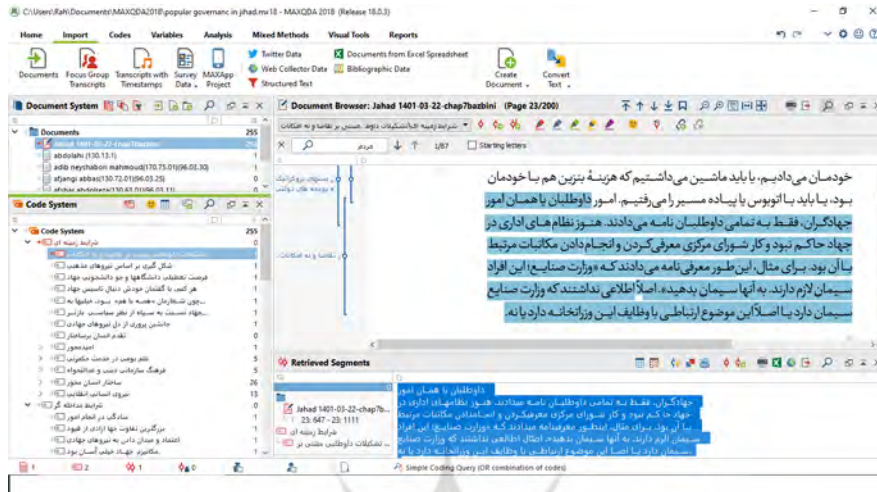
روش‌شناسی پژوهش

روش پژوهش حاضر، از نوع پژوهش‌های کیفی است که با استفاده از نظریه زمینه‌ای (گراندد تئوری) به روش سیستماتیک انجام شده است. استفاده این روش در مواردی است که نظریه‌ای برای توضیح پدیده‌های اجتماعی در دسترس نیست و یا ممکن اساساً علی‌رغم وجود نظریه‌ای، از دیدگاه محقق این نظریات از نقض عمده برخوردار هستند (بامری، ۱۴۰۱: ۲۰۴).

گلیزر و استروس باهدف ایجاد روشی که به وسیله آن از جزئیات و داده‌های خرد بتوان یک نظریه را استخراج کرد، روش زمینه‌ای یا داده‌بنیاد را پیشنهاد کرده‌اند. گلیزر بیان می‌کند که از طریق مقایسه پی‌درپی اطلاعات خرد می‌توان فرضیه‌های مربوط به هم را در قالب یک نظریه تدوین کرد. (گلیزر، ۱۹۹۲). استروس هم روش زمینه‌ای را راهبردی می‌داند که استقرایی و منظم، از دل رویه‌ها برای یک پدیده خاص نظریه‌پردازی می‌کند (دانایی‌فرد و دیگران؛ ۱۳۸۳؛ ۱۳۰) گلیزر مهم‌ترین تفاوت روش زمینه‌ای را با دیگر روش‌ها در نظریه‌پردازی بودن این روش می‌داند. در حقیقت روش‌های دیگر بیشتر یک نظریه پیشین را در نسبت با داده‌ها آزمایش می‌کنند و روش زمینه‌ای از دل داده‌ها نظریه تازه‌ای ایجاد می‌کند (گلیزر، ۱۹۹۸: ۳۷).

در روش نظریه زمینه‌ای فرآیند نظریه‌پردازی شامل این مراحل می‌شود:

۱. تدوین برنامه‌های کدگذاری باز برای ثبت و ضبط جزئیات، تنوع و پیچیدگی مشاهدات و دیگر مواد پژوهشی به دست آمده.
  ۲. نمونه‌برداری داده‌ها و موردها براساس موجبات نظری، و در حین پیش رفتن تحلیل، به منظور توسعه تئوری نوظهور (نمونه‌برداری تئوریک)
  ۳. مقایسه کردن مستمر نمونه‌های داده‌ای، موردها و مقوله‌ها برای یافتن شباهت‌ها و تفاوت‌های مفهومی (روش مقایسه مستمر)؛
  ۴. نگارش یادداشت‌های نظری به منظور مورد مذاقه قرار دادن مفاهیم و پیوندهایی که برای تئوری موجود، در حال ظهوراند؛
  ۵. ادامه دادن مقایسات و استفاده از نمونه‌برداری تئوریک تا زمانی که هیچ دیدگاه مربوط جدید و بیشتری نباشد که بتوان به آن دست یافت. (کفایت نظری)
  ۶. پرداختن به کدگذاری متمرکزتر بر مقوله‌های محوری انتخاب شده؛
  ۷. بکارگیری فوننی برای این که تحلیل از شکل توصیفی به سطوحی تئوریک‌تر نزدیک شود. (نظیر نگارش تعاریف مقوله‌های محوری و ساختن مدل‌های مفهومی)
- در روش زمینه‌ای محقق در سه مرحله کدگذاری را انجام می‌دهد. کدگذاری فرآیندی است که در آن محقق مفهوم‌سازی، فروگاهی، مقوله‌پردازی و تناسب بخشی به مقوله‌ها را انجام می‌دهد. (استراوس و...، ۱۳۹۱، ص ۳۵-۴۶) در این تحقیق در گردآوری داده از نمونه‌گیری هدفمند استفاده شده است. و از بین فعالان و کنشگران شناسایی شده در گروه تخصصی جهاد سازندگی واحد تاریخ شفاهی مؤسسه مطالعات جبهه فرهنگی انقلاب اسلامی (حدود ۱۰۰ سوره) افرادی که آشنایی و تجربه زیسته کافی در جهاد سازندگی داشته‌اند انتخاب شده‌اند. در این مسیر از نرم‌افزار maxqda 2018 برای تجزیه و تحلیل داده‌ها استفاده شده و تا رسیدن به حد اشباع نظری از مجموع ۱۵ مصاحبه، ۲۵۵ کد مجزا استخراج شد.

شکل ۱. نمونه صفحه کد گذاری شده به کمک نرم افزار

سؤالات پژوهش

سؤال اصلی:

حکمرانی مردمی بر اساس تجربه جهاد سازندگی چگونه صورت بندی می شود؟

سؤالات فرعی:

فرآیند حکمرانی مردمی بر اساس تجربه جهاد سازندگی چگونه تبیین می شود؟

زمینه‌ها و علل تحقق حکمرانی مردمی بر اساس تجربه جهاد سازندگی چیست؟

راهبردهای نیل به حکمرانی مردمی و نتایج آن با توجه به تجربه جهاد سازندگی کدام‌اند؟

یافته‌های پژوهش

مطابق مراحل اجرای روش زمینه‌ای، هر سه مرحله کدگذاری هم‌زمان با هم پیش می‌رود. یعنی در مرحله و لایه کدگذاری باز این مفاهیم هستند که شناسایی می‌شود و هم‌زمان رابطه بین این مفاهیم بررسی می‌شود و تلاش می‌شود ابعاد مختلف مفاهیم از منظر مختصات و ویژگی‌ها

مورد مقایسه و بررسی قرار گیرد. از دل مفاهیم نیز به تدریج مقوله‌ها خود را نشان می‌دهند. در جداول زیر بخشی از فرآیند طی شده بین متون و مفاهیم و مقوله ملاحظه می‌شود.

جدول ۱. وحدت مردم و حکمرانی

مقوله	مفاهیم	متن مصاحبه
وحدت و یکی شدن جهاد و مردم	جهاد حلال مشکلات خانوادگی	هم با هم بودیم خیلی جهاد خوبی شد که من یادم است آنجا چقدر ما مشکلاتی که تو روستاها بود مردم می‌آمدند حتی اختلافات خانوادگی شان را می‌آمدند تو جهاد اختلاف بین مرد و زن را مثلاً ما می‌آمدیم اختلاف این‌ها را حل می‌کردیم امید داشتیم می‌گفتیم این‌ها فرزندان امام هستند..... آن قدر جهاد در دل مردم جا داشت حتی می‌گویم که مسائل و مشکلات خانوادگی شان را می‌آمدند با ما مطرح می‌کردند. (انتظاری)
هماهنگی مردم و جهاد در تصمیم‌گیری	هماهنگی مردم و جهاد در تصمیم‌گیری	اگر جهاد تصمیمی می‌گرفت که خودش و کمیته تخصصی اش می‌خواستند ولی مردم نمی‌خواستند، نمی‌توانست آن تصمیم را به اجرا بگذارد؛ چون که می‌گفت ما فقط سیمان و آجر و تیر آهن را می‌دهیم و بقیه کارها با مردم است. خب، اگر مردم نمی‌خواستند کار نمی‌کردند؛ بنابراین اول با مردم هماهنگ می‌کردند و می‌گفتند که شما مسجد بیشتر لازم دارید یا مدرسه یا حمام یا لوله‌کشی (عظیمی)
الگوگیری جهاد از مردم عادی	الگوگیری جهاد از مردم عادی	با اینکه ما کار نظامی نکرده بودیم ولی می‌رفتیم بعد آنجا بود که گروه‌های بچه‌های ما گروه‌های شکل گرفت هویزه مثلاً آن قدر شهید دادیم بچه‌هایی رفتند رزمی شرکت کردند، یک گروه‌های مهندسی جنگ شکل گرفت دیدیم نمی‌توانیم از مردم جدا باشیم چون مردم دارند می‌روند به جنگ، جنگ شروع شده من نمی‌توانم از این جنگ فاصله بگیرم، من هم وظیفه دارم بروم. (افجنگی)
یکی بودن روحیات مردم با روحیات جهاد	یکی بودن روحیات مردم با روحیات جهاد	روحیات عمومی و سازمانی جهاد با روحیات مردم یکی بود. جهاد جزء مردم بود. وقتی مردم در راهپیمایی ۲۲ بهمن شرکت می‌کردند، جهادی‌ها هم شرکت می‌کردند. اگر جایی تظاهراتی بود که امام دستورش را داده بود و مردم حضور داشتند، نیروهای جهاد هم حضور داشتند. هیچ‌کس نمی‌گفت که جهاد باید تعطیل شود، ولی نیروهای جهاد خودبه‌خود برای شرکت در تظاهرات اداره‌شان را تعطیل می‌کردند. معمول نبود

مقوله	مفاهیم	متن مصاحبه
		<p>که به خاطر این امور کسی از رئیس سازمان اجازه یا مرخصی بگیرد. در دیگر اداره‌ها این‌طور نبود. می‌گفتند رئیس اجازه تعطیلی اداره را دارد یا بخشنامه نیامده که امروز تعطیل است. در دیگر اداره‌ها شرکت در این برنامه‌ها و در کنار مردم بودن خیلی مهم نبود و ترک کار، محتاج مرخصی گرفتن یا بخشنامه بود (عظیمی)</p>
	اعتماد کامل جهاد و مردم	<p>خیلی به هم اعتماد داشتند خیلی از کارهای جهاد همین‌طور که من می‌گویم هم مردم به جهادی‌ها اعتماد داشتند هم جهادی‌ها به هم اعتماد داشتند؛ یعنی اگر دو نفر جهادی هم شفاهی می‌گفت این کار انجام می‌شود آن کار دیگر قطعی بود اگر بهش می‌گفتند آقا شما این کار را گفتی اگر مشکلی پیش می‌آمد انکاری تویش نبود که من نگفتم (ادیب نیشابوری)</p>

جدول ۲. قدسیت بخشی به فرآیند حکمرانی

مقوله	مفاهیم	متن مصاحبه
الهی و قدسی شدن فرآیند حکمرانی	کار در جهاد عبادت است	<p>کار در جهاد سازندگی عبادت است تصریح صحبت حضرت امام است یک جای دیگرش هم توصیه می‌کنند می‌گویند اگر شما حج می‌روید ان‌شاءالله قبول باشد؛ ولی اگر غیر از حج برای مستحبش می‌روید عمره مفرده می‌روید یعنی حج واجب ندارید بیاید به‌جای آن اینجا صرف کنید و اینجا عبادت است این کلمه و این مفاهیم خیلی تو مردم بازخورد داشت طوری که وقتی می‌رفتیم بازار می‌گفتیم آقا سه تا فرغون بدهید هشت تا بیل بدهید نمی‌دانم چقدر چی بدهید همین‌طور امکانات می‌گرفتیم خب حاج آقا چقدر شد این‌ها؟ آقا بردار برو، کجا است مال جهاد سازندگی (افشار)</p>
مشارکت در حکمرانی به‌مثابه خلیفه الهی	مشارکت در حکمرانی به‌مثابه خلیفه الهی	<p>حرف جهادی‌ها با یک روستایی این بود: تو انسان و خلیفه خدا هستی. چرا فقط یک روستا را آباد کنی؟ بیا انقلاب اسلامی را پیش ببر، کشور را نجات بده، مستضعفان را نجات بده. این کار فقط در روستا انجام نمی‌شد، در جبهه هم اتفاق می‌افتاد. جوان روستایی که به جبهه می‌آمد طوری از لحاظ معنوی متعالی می‌شد که ظرف یکی دو ماه می‌توانستید بوی شهادت را از او استشمام کنید. (عظیمی)</p>

مقاله	مفاهیم	متن مصاحبه
	نفس امام عامل پذیرش و حرکت	اینقدر مواردی را من دیدیم خودم شاهد بودم گریه کردم، حسرت خوردم، دلم سوخت و بعد از همه مهم‌تر غبطه خوردم که ما چه مردم خوبی داریم امام خوب مغز مردم، قلب مردم را خوب تسخیر کرده فهمیده که مردم... ما را چه جوری فرستاده به طرف این‌ها که ما نفس امام همراهمان است که مردم الان ما را پذیرفتند. اینجا امام که ندایی بلند می‌کند یک صدایی در رادیو، آن زمان رادیو بود می‌گوید این مردم از اینجا بلند می‌شوند پا می‌شوند راه جبهه برمی‌دارند. (افجنگی)
	حرف جهاد حرف خداست	به طور کلی شیعه‌ها از شخصیت امام تصور امام معصوم را داشتند که هر چه امام می‌گوید حرف دین خداست و واجب است. از طرف دیگر سایه امام پشت سر جهاد بود. وقتی جهادی‌ها به روستاها می‌رفتند مردم می‌پرسیدند برای چه آمدید و این چیزها را برای ما آوردید؟ چه کسی به شما گفته است؟ می‌گفتند امام گفته است (عظیمی)
	همه چیز جهاد صلواتی بود	آن قدر امکانات می‌آوردند صلواتی به ما می‌دادند پتو می‌دادند امکانات دیگر می‌آوردند می‌دادند الی ماشاءالله که انبارهایمان همیشه از امکانات صلواتی مردم پر بود که می‌دادند. نیروها هم که صلواتی بودند تا سال ۶۰ یعنی ۵۸ و ۵۹ کلا کار تو جهاد صلواتی بود همه هم تمام وقت کار می‌کردند ولی صلواتی بود تمام وقت به مفهوم بیست و چهار ساعته نه مثل ساعت اداری، (افشار)

در ادامه مسیر و در یک فرآیند رفت و برگشتی، از دل مفاهیم و مقوله‌ها، تلاش می‌شود تا مقوله‌های اصلی شناسایی و اصطلاحاً پرورده شود. جدول زیر به عنوان نمونه رابطه بین مقوله‌های اصلی و فرعی و فرآیند پرورده شدن مقولات را بیان می‌کند.

جدول ۳. فرآیند تعاملی از متون به مفاهیم و مقولات

ابعاد	مقولات	مفاهیم
فرآیند حکمرانی مردمی	محوریت رابطه امام و امت	وابستگی مستقیم جهاد به امام
		حضور مستقیم و تأثیر نماینده امام در جهاد
		ساخت سیاسی مبتنی بر رابطه امام امت

سریان ولایت از بالا تا پایین		
ولایت‌پذیری در همه مراتب		
رویکرد مدیریت توسعه منطقه‌ای در مقابل مدیریت بخشی	مدیریت از پایین به بالا	
تفویض اختیار تام به واحد میدانی		
سیاست‌گذاری کلی در مرکز و تفویض تصمیم‌گیری در منطقه		
تصمیم‌گیری در منطقه و با حضور مردم		
فهم اتفاقات میدانی به‌خاطر اطلاعات دست‌اول		
اصل پاسخگویی به واحد مادون		
انگیزه‌های خدایی جهادی‌ها	نیروی انسانی انقلابی و معنوی	بستر و زمینه حکمرانی مردمی
کار برای وظیفه		
کار ایثارگرانه و داوطلبانه		
صداقت و اخلاص در کار		
مراقبه جمعی از مسائل شرعی		
عدم اهمیت پست و مقام		
انتخاب مسئولین با مشورت اعضا	ساختار انسان‌محور	
هر استانی ساختار مخصوص به خودش داشت		
توسعه ساختار بر اساس نیاز واقعی		
حقوق نیروهای جهادی کمتر از نیروهای غیرجهادی		
آزادی عمل و هدف مشترک		

در کدگذاری محوری تلاش می‌شود تا رابطه بین مفاهیم و مقوله‌ها مشخص شود. این رابطه در محورهایی نظیر مقوله اصلی، زمینه وقوع، علت‌ها، پیامدها و شرایط مداخله‌گر و راهبردها تفصیل پیدا می‌کند.

قضایای پژوهش

مراد از قضیه در روش زمینه‌ای رابطه مفهومی بین مقولات با هم و زیر مقوله‌های آن‌هاست. قضایای زیر از نتایج فرآیند پرورش مقوله‌ها منتج شده است:

حکمرانی مردمی در جهاد به معنای وحدت و یکی شدن کامل مردم با فرآیند و اجزای حکمرانی است.

علت فاعلی وقوع حکمرانی مردمی الهی و قدسی شدن فرآیند حکمرانی است.

بستر وقوع حکمرانی مردمی، فرهنگ دینی جامعه است که در قالب نیروهای انسانی انقلابی و معنویت‌گرا که در سازمانی با فرهنگ عدالت‌خواه و ساختاری انسان‌محور زمینه اصلی بروز حکمرانی مردمی را فراهم می‌کنند.

شرایط مداخله‌گر که می‌تواند موجب تغییر و تسهیل و یا تأخیر در پدیده شود در اینجا محوریت رابطه امام و امت در جامعه، رابطه مبتنی بر اعتماد و نقش صرفاً تسهیل‌گر حاکمیت در حکمرانی هستند.

راهبردها که همان پاسخ‌های ارائه شده برای کنترل، اداره و برخورد با پدیده اصلی هستند شامل محوریت شوراها، مدیریت از پایین به بالا، تصمیم‌گیری میدانی، رضایت مردم به‌عنوان محور هدف‌گذاری و یادگیری حین عملیات هستند.

پیامدها یا تبعات به ما می‌گویند که در نتیجه تحقق راهبردها تحت چنان شرایطی چه نتایجی پیش‌آمده یا پیش می‌آید. بن‌بست شکنی و در نتیجه رشد با سرعت حیرت‌آور، آزادشدن ظرفیت‌ها و منابع مردمی و تربیت نسلی از مدیران کارآمد از پیامدهای وقوع حکمرانی مردمی است.

شکل ۲. مدل تبیین کننده حکمرانی مردمی بر اساس تجربه جهاد سازندگی

روایت مدل حکمرانی مردمی بر اساس تجربه جهاد سازندگی

همان‌طور که در قسمت بررسی پیشینه نظری ملاحظه شد، سؤال از چیستی و کیفیت حکمرانی مردمی به یکی از سؤالات مطرح مطالعات حوزه حکمرانی تبدیل شده و هر کدام از مکاتب فکری تلاش می‌کند تا مبتنی بر مبانی خود تحلیل و تجویز لازم را ارائه نماید. از سوی دیگر یکی از تفاوت‌های اصلی روش‌های کیفی در مقایسه با روش‌های کمی، موضوع تعمیم‌پذیری است. در واقع با اینکه روش کیفی می‌تواند شناخت عمیقی از موضوع مورد مطالعه ارائه دهد؛ اما الزاماً منطق روش کیفی به‌تنهایی از تعمیم نتایج پژوهش دفاع نمی‌کند. با این‌وصف مطالعه جهاد سازندگی می‌تواند گام اول در طراحی مدل حکمرانی مردمی مبتنی بر مبانی اسلامی و شرایط بومی باشد. برای تکمیل و توسعه این مطالعات لازم است از یک سوء بحث حکمرانی به طور عام و حکمرانی مردمی به طور خاص در نسبت با مبانی دینی و فلسفی و منابع اسلامی مورد مذاقه قرار بگیرد و از سوی دیگر تجربیات دیگری نظیر بسیج مستضعفین، نهضت سوادآموزی و... هم که هم‌زمان با جهاد سازندگی به وجود آمده‌اند مورد توجه قرار بگیرد. از سوی دیگر محدود کردن مطالعات به

محدوده گذشته تاریخی می‌تواند در پیشنهاد نسخه امروزی مشکل عدم انطباق را رقم بزند. به همین جهت مطالعه تلاش‌های مشابه امروزی نظیر تجربه استفاده از ظرفیت‌های مردمی در مواجهه با پاندمی کرونا (طرح شهید سلیمانی) و مطالعات دلالت‌پژوهی می‌تواند ادامه مسیر تا پاسخ به الگوی حکمرانی مردمی در زیست‌بوم ایرانی و اسلامی باشد.

روش‌برازش:

از آنجا که روش‌های کیفی ماهیت متفاوتی از روش‌های کمی دارند، باهدف اطمینان از روایی پژوهش از نظر اساتید صاحب‌نظر در حوزه حکمرانی مردمی و حوزه جهاد سازندگی استفاده شده و در کدگذاری محوری از دیدگاه‌های ایشان استفاده شد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

باتوجه به سؤال اصلی پژوهش که مدل تبیین‌کننده فرآیند و زمینه‌های تحقق حکمرانی مردمی بر اساس تجربه جهاد سازندگی است، مدل نهایی با ابعاد زیر استخراج گردید:
مقوله اصلی: حکمرانی مردمی در جهاد به معنای وحدت و یکی‌شدن کامل مردم با فرآیند و اجزای حکمرانی است.

علت فاعلی: الهی و قدسی شدن فرآیند حکمرانی است که منجر به وقوع حکمرانی مردمی در جهاد شده است.

شرایط مداخله‌گر: که می‌تواند موجب تغییر و تسهیل و یا تأخیر در پدیده شود در اینجا محوریت رابطه امام و امت در جامعه، رابطه مبتنی بر اعتماد و نقش صرفاً تسهیل‌گر حاکمیت (به‌جای تصدی‌گری) در حکمرانی هستند.

شرایط زمینه‌ای: فرهنگ دینی جامعه است که در قالب نیروهای انسانی انقلابی و معنویت‌گرا که در سازمانی با فرهنگ عدالت‌خواه و ساختاری انسان‌محور زمینه اصلی بروز حکمرانی مردمی را فراهم می‌کنند.

راهبردها: که همان پاسخ‌های ارائه شده برای کنترل، اداره و برخورد با پدیده اصلی هستند شامل محوریت شوراها، مدیریت از پایین به بالا، تصمیم‌گیری میدانی، رضایت مردم به‌عنوان محور هدف‌گذاری و یادگیری حین عملیات هستند.

پیامدها: یا تبعات به ما می‌گویند که در نتیجه تحقق راهبردها تحت چنان شرایطی چه نتایجی پیش‌آمده یا پیش می‌آید. بن‌بست شکنی و در نتیجه رشد با سرعت حیرت‌آور، آزادشدن ظرفیت‌ها و منابع مردمی و تربیت نسلی از مدیران کارآمد از پیامدهای وقوع حکمرانی مردمی است.

فهرست منابع

- ابوالحسنی، الهه، ۱۳۹۱، حکمرانی مردم سالارانه، فصلنامه سیاست، دوره ۴۲، بهار ۱۳۹۱، شماره ۱، ۱-۱۹
- استراوس، آنسلم ۱۳۹۴، کوربین، جولیت. اصول و مبانی پژوهش کیفی فنون و مراحل تولید نظریه زمینه‌ای، ترجمه ابراهیم افشار، تهران: نشر نی.
- اصلی پور، حسین، ۱۳۹۶، تبیین ابعاد و مؤلفه‌های الگوی مدیریت جهادی مبتنی بر رویکرد نظریه داده بنیاد (مقاله علمی وزارت علوم) مطالعات مدیریت انتظامی سال دوازدهم پاییز ۱۳۹۶ شماره ۳-۴۲۷-۴۵۰
- بامری، محمد، ۱۴۰۱، سیف الله فضل الهی قمشی، ررسی کوتاه از تئوری گراند و اهمیت این تئوری، فصلنامه پژوهش‌های علوم مدیریت سال چهارم، شماره ۱۲، پاییز ۱۴۰۱
- بشری خاوه، حسین، ۱۳۹۸، الگوی پارادایمی حکمرانی مردمی در فضای مجازی بر اساس نظریه مردم سالاری پایان نامه کارشناسی ارشد رشته معارف اسلامی و فرهنگ و ارتباطات گرایش مطالعات سیاستگذاری دینی استاد راهنما: دکتر محمدصادق نصراللهی استاد مشاور: دکتر محمدرضا اصنافی دانشکده معارف اسلامی و فرهنگ و ارتباطات دانشگاه امام صادق
- خامنه‌ای، سیدعلی (۱۴۰۲) بیانات در اجتماع زائران و مجاوران حرم مطهر رضوی، قابل دسترسی از: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=52275>
- دانایی فرد، حسن؛ ۱۳۸۳، الوانی، مهدی و آذر، عادل.؛ روش شناسی پژوهش کیفی در مدیریت: رویکردی جامع، تهران: انتشارات صفار.
- روح الهی، مهدی، ۱۳۹۷، حبیب الله طباطباییان منوچهر منطقی جهانیار بامداد صوفی، الگوی شکل‌گیری نوآوری اجتماعی در جهاد سازندگی، مدیریت اسلامی سال ۲۶ تابستان ۱۳۹۷ شماره ۲
- زاهدی، شمس السادات؛ ۱۳۹۱، ابراهیم‌پور، حبیب. حکمرانی مبتنی بر پایداری با تأکید بر حفاظت محیطی» تهران: انتشارات سمت، چاپ اول.
- سید محسنی باغسنگانی، مهدی ۱۳۸۹، «تأثیر نظریه حکمرانی خوب بر قانون مدیریت خدمات کشوری»، پایان نامه کارشناسی ارشد به راهنمایی ولی رستمی، دانشکده معارف اسلامی و حقوق، دانشگاه امام صادق، زمستان ۱۳۸۹.
- سهیلی، حمیدرضا، ۱۴۰۰، حکمرانی اسلامی مردم پایه بر اساس مدیریت جهادی با تأکید بر بیانیه گام دوم انقلاب بهرام مرادی، فصلنامه حکمرانی متعالی دوره ۲، شماره ۴ - شماره پیاپی ۸ سال دوم، شماره ۴ (پیاپی ۸)، زمستان ۱۴۰۰ مهر ۱۴۰۱ صفحه ۱۳۹-۱۰۷
- شیرعلی، اسماعیل، ۱۴۰۰، مفهوم‌شناسی مردمی‌سازی حکمرانی، فصلنامه حکمرانی متعالی، دوره ۲، شماره ۴ - شماره پیاپی ۸ سال دوم، شماره ۴ (پیاپی ۸)، زمستان ۱۴۰۰ مهر ۱۴۰۱ صفحه ۱۱-۳۰

ظهوریان ابوترابی، میثم، ۱۳۹۷، سعید مرتضوی محمد لگزبان محمدهدی فراخی شناسایی مؤلفه‌های فرهنگ سازمانی جهادی با تکیه بر تجربه مدیران جهاد سازندگی (مقاله علمی وزارت علوم) مدیریت اسلامی سال ۲۶ بهار ۱۳۹۷ شماره ۱ ۱۴۷ - ۱۸۳

قائدعلی حمیدرضا ۱۳۹۳ محمدحسین مشرف جوادی فرهنگ سازمانی حاصل از مدیریت جهادی؛ مطالعه موردی جهاد سازندگی در دفاع مقدس مهندسی فرهنگی سال هشتم بهار ۱۳۹۳ شماره ۷۹ قلی‌پور، رحمت‌الله، ۱۳۸۷، حکمرانی خوب و الگوی مناسب دولت، معاونت پژوهشی دانشگاه آزاد، چاپ اول، ۱۳۸۷، صفحه ۷

کاظمی، سیدجلیل، ۱۴۰۰، چگونگی مردمی سازی حکمرانی در حوزه مدیریت شهری یا روش‌هایی برای پایه گذاری حکمرانی مردمی در شهر تهران، سومین همایش حکمرانی متعالی تهران میراحمدی، منصور، ۱۴۰۲، وقف و حکمرانی مردمی، پژوهشنامه مطالعات وقف، دوره ۱، شماره ۱ - شماره پیاپی ۱ فروردین ۱۴۰۲ صفحه ۴۹-۶۶

نصیری، آرش، ۱۴۰۰، زرقانی محمد سلگی، سیر تحول حکمرانی مردم پایه در ایران از مشروطه تا انقلاب اسلامی، حکمرانی متعالی، سال دوم زمستان ۱۴۰۰ شماره ۸

هداوند، مهدی، ۱۳۸۸، نظارت قضایی بر اعمال اداری از منظر حکمرانی خوب؛ پایان نامه دوره دکتری زیر نظر دکتر سیدفاطمی، صفحه ۲۰
هداوند، مهدی، ۱۳۸۴، حکمرانی خوب، توسعه، حقوق بشر، نشریه حقوق اساسی، سال سوم، شماره ۴، صفحات ۵۱ تا ۸۶

Glaser, B. (1992). Basics of grounded theory analysis: emergence vs. Sociology Press, Mill Valley, CA.

Glaser, B. (1998). Doing grounded theory: Issues and discussions. Sociology Press. Mill Valley, CA.

N.Botchway.Francis,"Good Governance:The Old,The New,The principle and the elements".13 fla,j,int ,I.L.159.2000-2001.PP.1-2

UN ESCA P۲۰۲۳ "what Is Good Governance
<https://www.unescap.org/sites/default/files/good-governance.pdf> ۲۰۲۳/۱۰/۳۱

.BUA, ADRIAN, 2021, SONIA BUSSU, Between governance-driven democratisation and democracy-driven governance: Explaining changes in participatory governance in the case of Barcelona, European Journal of Political Research, Volume 60, Issue 3 Pages: 507-760 August 2021

